

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA SAMSUN'DA SAĞLIK ALANINDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR

*Muzaffer BAŞKAYA**

ÖZ

Halk sağlığı konusunda 1923 yılından sonra tüm Türkiye'de olduğu gibi Samsun'da da bir dizi çalışmalar yapılmıştır. Fakat yapılan tüm iyi niyetli çalışmalara rağmen Samsun şehrinde sağlık hizmetleri açısından büyük eksikler yaşanmaktaydı. Zira bu dönemde Samsun'da halkın sağlığını tehdit eden en önemli tehlike, Çarşamba ve Bafra deltalarının oluşturduğu bataklıklardır. Bu bataklıklar, şehir merkezi ve özellikle adı geçen bölgelerde sıtma ve frengi gibi bulaşıcı hastalıkların yayılmasına yol açıyordu. Bu bulaşıcı hastalıklardan sıtma, cumhuriyetin ilk yıllarında Samsun mıntkasında çok sayıda insanın yaşamını yitirmesine yol açıyordu. Bunların yanında şehirde hastane, doktor ve ilaç gibi tıbbi kurum ve elemanların eksikliği de görülmektedir. Bu eksiklikler, şehri ziyaret eden yetkililerin karşılaştıkları en önemli şikâyet konusu olarak göze çarpmaktadır. Bu bildiride, Cumhuriyet döneminde Samsun'da sağlık alanında görülen aksaklıklar ve yapılmak istenen faaliyetler, elimizdeki mevcut belge, bilgi, arşiv vesikaları ve diğer kaynak eserlerin de yardımı ile açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Samsun, Çarşamba, Bafra, Sağlık, Sıtma, Frengi, Kızılırmak Deltası

HEALTH PROBLEMS IN SAMSUN IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD

ABSTRACT

After 1923, a series of improvements in public health occurred in Samsun as well as all over Türkiye. Yet, despite all bona fide regulations, there were still some shortcomings in health services in Samsun. The most important problem, concerning public health at the time, was the swamps formed by deltas in Çarşamba and Bafra. Those swamps caused infectious diseases like malaria and syphilis in city centers and especially in the regions mentioned above. Among these diseases, malaria caused many people to die in the early years of the republic. Furthermore, lack of medical institutions and staff such as hospitals, doctors, medicine was reported. These problems were observed

* Okt., Karadeniz Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü/Trabzon.

by the authorities visiting the city and seriously considered as they were also subject of public complaint. This paper deals with the problems of health services and the measures taken, with reference to documents, archive records and other sources.

Keywords: Samsun, Çarşamba, Health, Malaria, Sphillis, Kızılırmak

Türkiye’de sağlık hizmetlerinin, birinci derecede bir devlet görevi olarak ele alınışının başlangıcı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin kuruluşu ile gerçekleşmiştir. Savaş yıllarında Ankara’da kurulan T.B.M.M Hükümeti, 2 Mayıs 1920 tarihinde, 3 sayılı kanun ile Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti’ni kurarak,¹ tüm ülkedeki sağlık hizmetlerinin yürütülmesi görevini bu bakanlığa vermiştir.² Kurtuluş Savaşı’nın ağır koşullarının yaşanmasına ve o tarihlerde yalnızca gelişmiş bazı ülkelerde ayrı bir Sağlık Bakanlığı örneği olmasına karşın, Sağlık Bakanlığı’nın hemen kurularak, hizmetlerin bu düzey ve öncelikle ele alınması zamanın yönetiminin konuya verdiği önemi ve ileri görüşlülüğünü göstermektedir.³ Dr. Adnan Adıvar’ın (1882-1955) uhdesinde kurulan Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti tarafından bu dönemde sağlık alanında izlenecek politikalar şu şekilde sıralanmıştır:⁴ *Sağlık teşkilatını kurmak ve geliştirmek, salgın hastalıklarla savaşmak ve koruyucu tedbirler almak, hekim ve diğer sağlık personeli açığını kapatmak ve bayan hekim yetiştirmek, yetim ve kimsesiz çocuklara ve göçmenlere yardım etmek ve barındırmak, çocuk ölümlerini azaltmak, yurt dışından gelebilecek hastalıklara karşı tedbir almak, gerekli kanun, kararname ve tüzükleri çıkarmak, kurumlar arası işbirliğini sağlamak, öncelikli işlerden başlayarak sağlık problemlerini çözmek ve israftan kaçınmak.* Dr. Adnan Adıvar’dan sonra, bakanlığa atanan Dr. Refik Saydam (1881-1942), 1921-1937 yılları arasında (kısa süreli aralıklar dışında) bu

1 Gencay Gürsoy, “Sağlık”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, s. 1719. Cumhuriyet, çöken bir imparatorluğun ardından yeniden yapılanmaya gereksinim duymuş, kendisini uzun süre hep var edecek ve sonsuz (ebedi) kılabilecek dönüşümü, sağlık alanında da gerçekleştirmeyi denemiştir. Sağlık Bakanlığı, Cumhuriyet’in ilanından önce Kurtuluş Savaşı yıllarında kurulmuş (3 Mayıs 1920); sağlık atılımının, koruyucu sağlık anlayışı ile bir halk sağlığı hizmeti niteliğini taşıması planlanmıştır. 1930’da yürürlüğe giren Umumi Hıfzıssıhha Yasası, söz konusu politikayı uygulamayı hedeflemiştir.

2 Yasemin Yeginboy-Şevket Sayın, “Cumhuriyet Döneminden Günümüze Sağlık Politikaları ve Sorunları”, *II. Ulusal İktisat Kongresi*, 20-22 Şubat 2008, İzmir, s. 3.

3 Recep Akdur, “Türkiye’de Sağlık Politika ve Hizmetleri”, *Cumhuriyet 1923-1938 Değerlendirmesi III Sosyal Değerlendirme*, Ankara 1998, s. 1985.

4 Bilal Ak, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Sağlık Hizmetleri”, *Türkler*, Cilt: 17, Ankara 2002, s. 419-420.

görevde kalmıştır.⁵

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanı ile birlikte sağlık hizmetlerine ve yapılandırılmasına olağanüstü bir önem verilmiştir. Zira Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, 1 Mart 1923 tarihinde T.B.M.M.'nin 4. toplantı yılı açılış konuşmasında Cumhuriyet Hükümeti'nin sağlık alanında uyguladığı ve uygulayacağı politikalara şu şekilde açıklık getirmiştir:⁶

“Efendiler! Memleketin sağlık durumu Allah’a şükür sevindirici bir durum göstermektedir. Sağlık ile ilgili çalışmalarımızın önemli bir kısmı salgın hastalıklardan korunmaya ve bulaşmanın önlenmesine sarf edildi. Bu tip hastalıklardan yalnız çiçek ile tifüs, bazı bölgelerde kendini sınırlı bir salgın şeklinde göstermiş ise de, zamanında alınan ve sürdürülen koruyucu tedbirler sayesinde önlerine geçilmiştir... Salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı mücadelenin gereği düşünülürken en önce akla sağlık önlemlerinin uygulanmasını yapan doktor ve sağlık memurları gelir. Geçen yıl memleket içinde memur olarak çalışan doktorların sayısı 337 ve sağlık memurlarının sayısı ise 434’idi. Memleketin ihtiyacını karşılamaktan uzak olan bu sayıların bu yıl kısmen memleketin uzak yerlerindeki doktor maaşlarının artırılması, kısmen askeri doktorların bir kısmının terhis edilerek sivillerin çalıştırılmaları yoluyla çoğaltılması ve aynı zamanda okullardan mezun olacak doktorlarımıza mecburi hizmet yükleyerek daha çok doktor yetiştirilmesi önlemleri alınarak bugün görülen boşlukların doldurulması düşünülmektedir....Sıtma hastalığının kökünün kazanması için tek çare olan kurutma ve arazi ıslah meselesine şehir ve köylerin sağlık koruyucu şartlarının düzeltilmesine yönelik şartlar sağlandığında hemen başlanacak ve bunun tamamlanması bayındırlık ve sağlık işlerimizin en önemli görevlerinden biri olacaktır. Frengi ile mücadele her yerde alışılmış olan bir biçimde sürdürülmektedir.”

Atatürk’ün bu konuşmasından da anlaşılacağı üzere Cumhuriyetin ilanından hemen sonra ülkede sağlık alanında görülen en büyük problemler,⁷

5 Dr. Refik Saydam 1937 yılına kadar süren Bakanlığı süresince, ülkemizin sağlık hizmetlerinin kuruluşunda ve gelişmesinde büyük katkılar sağlamıştır. Dr. Refik Saydam’ın bakanlığı döneminde; 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (1930), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Teşkilat ve Memur Kanunu (1936), 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun (1928) gibi halen yürürlükte olan kanunlar çıkarılmıştır. Haluk Özarsı, “Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları”, *Cumhuriyet’in Kazanımları Paneli 28 Ekim 1998*, s. 2.

6 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara 2006, s. 485-486.

7 Gerçektende cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de sağlık hizmetleri alanında büyük problemler mevcuttu. Özellikle kırsalda yaşayan halka sağlık hizmetleri götürüleliyordu. Bu durum ile ilgili İsmail Hakkı Tonguç anılarında şu ifadeleri kullanıyordu: “Bir köye girdiğinde duvar diplerinde avlularda köşeye dizilmiş sıtmalılardan; yüzü gözü sinek, sümük içinde, başka hasta ve yaralı çocukların durumu, salgınlarda yitirilen bebelerin, doğumda ölen gencecik anaların

salgın hastalıklar ve sağlık personeli yetersizliği gibi sorunlardır.⁸

1923 yılına kadar Kurtuluş Savaşı'nın olağanüstü koşulları içinde daha çok askeri alanda yürütülen sağlık hizmetleri, Cumhuriyet kurulduktan sonra hızlı bir planlamayla gelişmeye başlamış, yeni bir anlayış ve güçle merkez ve taşra örgütü olarak yapılanma sürecine girmiştir.⁹ Dönemin sağlık hizmetlerine damgasını vuran Dr. Refik Saydam¹⁰ tarafından, kendi el yazısı ile 1925 yılında hazırlanan Cumhuriyetin sağlıkla ilgili ilk çalışma programında; üç ana başlıkta toplanabilecek hedeflerle sağlık sorunlarına ilişkin çözümler üretilmesi planlanmıştır:¹¹

1-İdari ve hukuki çalışma (mevzuat): Planlama yapmak, devlet sağlık örgütünü esnek ve yaygın hale getirmek, sağlıkla ilgili yasaları yapmak.

2-Kurumsallaşma: Bakanlık merkezini organize etmek, numune hastaneleri, sağlık merkezleri, sağlık istasyonları, doğum ve çocuk bakımevleri açmak, sağlık örgütünü köylere yaymak, Hıfzıssıhha Okulu ve Enstitüleri kurmak.

3-Personel temini: Bakanlık merkez kadrosunun oluşturulması, hekim, sağlık memuru ve ebe yetiştirmek, sıtma, verem, trahom, frengi ve kuduz

haberleri insanın içini sızlatıyordu. Kasabada oturan doktorun sağlığının köylüye bir yararı olmuyordu. Yollar bozuk, tekerlek yoktu. Cemal Hüseyin Güvercin ve diğerleri, "Köy Enstitüleri ve Sağlık Eğitimi", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 57 Sayı: 2, Ankara 2004, s. 99.

8 Cumhuriyetin ilan edildiği yılda Türkiye'de sadece 86 hastane ve 554 doktor bulunuyordu. Türkiye'nin 1927 yılında toplam nüfusunun 13.648.270 olduğu düşünülürse bu rakamların ne kadar az olduğu hemen dikkati çeker. Başka bir ifade ile bırakın kasaba ve köyleri şehirlerde bile, hastane, dispanser, doktor, hemşire, eczane ve ilaç gibi modern tıbbi imkânlar yok veya yetersizdi. O dönemdeki adı ile "Memleket Hastanesi" olan devlet hastaneleri sayıca az ve imkânları kısıtlıydı. Mesela 1925 yılında Kırşehir merkezde bulunan memleket hastanesinde doktor ve eczacı olmadığından hükümet tabibi tarafından vekâleten idare ediliyordu. Osman Gümüşçü, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIX, Sayı: 55, Ankara 2003, s. 162.

9 Mustafa Yahya Metintaş-Ömür Elçioğlu, "Cumhuriyet'in İlk Onbeş Yılında Sağlık Hizmetleri", (Health Services During The Period Of First 15- Year Of Turkish Republic) 1923-1938, *Osmangazi Tıp Dergisi*, Eskişehir 2007, s.164.

10 Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı yaptığı dönemde II. Meşrutiyet döneminde benimsenen sağlık müdürlüğü-hükümet tabipliği örgütlenmesi temel kabul edilmiş, sağlık hizmetlerinin tüm ülkeye yayılmasına çalışılmıştır. Toplumda çok yaygın olan sıtma, frengi, trahom gibi hastalıklarla savaş için gerekli olan kanunlar çıkarılmış ve her bir hastalıkla mücadele için özel örgütler kurulmuştur. Koruyucu hekimlik uygulamasına öncelik tanıyan Saydam, hasta tedavi hizmetlerini hiçbir zaman geniş ölçüde bir hükümet görevi olarak kabul etmemiş bu hizmetleri büyük ölçüde yerel yönetimlere bırakmıştır. Mustafa Öztürk, "Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi (Medical Journal of Süleyman Demirel University)*, Isparta 1999, s.38.

11 Haydar Sur- Hacer Gürol, " Cumhuriyetimizin 75 Yıllık Geçmişinde Sağlıkta Yaşananlar", *Cumhuriyet 1923-1938 Değerlendirmesi III Sosyal Değerlendirme*, Ankara 1998, s. 2033.

gibi önemli hastalıklarla savaş ekipleri kurmak.

Sınırlı ekonomik olanaklara karşın 1923-1950 yılları arasında gerek tedavi edici gerek koruyucu hekimlik alanında küçümsenmeyecek başarılar kazanılmıştır. Bu dönemde birçok il ve ilçe merkezinde numune hastaneleri, doğum ve çocuk bakımevleri ve dispanserler açılmıştır. Kuduz, frengi, lepra, sıtma, verem, çiçek vb. bulaşıcı hastalıklarla zamanın koşulları oranında etkili bir mücadele yürütülmüştür. 1923-1925 arasında Anadolu'nun bazı bölgelerinde %70 varan sıtma oranı 1940'larda %10-11'lere kadar düşürülmüştür.¹²

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, Milli Mücadele'nin ilk adımlarının atıldığı Karadeniz Bölgesi'nin en büyük şehri olan Samsun'da da sağlık alanında önemli hizmetler yapılmıştır. Fakat gösterilen bütün çabalara rağmen, bu dönemde ülke genelinde sağlık alanında görülen bütün sorunlara Samsun'da da rastlamak mümkündür. Cumhuriyetin ilanından sonra Samsun'da sağlık alanında görülen başlıca problemler şunlardır:

- Kızılırmak ve Çarşamba Deltaları'nın bulunduğu bölgede, halkın sağlığını tehdit eden bataklıklar meselesi
- Doktor, ilaç ve diğer sağlık personeliyle tedavi ekipmanlarındaki yetersizlik
- Sıtma ve Frengi gibi bulaşıcı hastalıklar

Kızılırmak ve Çarşamba Deltaları ve Bataklıklar Meselesi

Samsun'da halkın sağlığını tehdit eden en önemli husus, şehirde yer alan bataklıklardır. Yeşilirmak ve Kızılırmak deltalarının oluşturduğu ve Çarşamba ile Bafra bölgesinde yer alan bu bataklıklar, Samsun'un havasını değiştirmekte, başta lekeli humma (sıtma) olmak üzere pek çok hastalıkların halkın sağlığını tehdit etmesine neden olmaktadır.¹³ Esasında şehirdeki bu bataklıkların kurutulma çalışmalarına 1890 yılında başlanmıştır. Bu çalışma ile kurutmanın bir an önce bitirilmesi planlanmış ise de 1904-1905 yıllarına gelindiğinde bataklıkların ancak dördte biri doldurulabilmiştir. Nitekim 1904-1905 tarihli Trabzon Vilayet Salnamesi'nde, söz konusu bataklıkların doldurulma işleminin 3 yıl sonra bitirilmesinin öngörüldüğü belirtilmiş olmasına rağmen Samsun Belediye'sinin zabıtlarından bu tarihten sonra doldurma işlemine ara verildiği ve uzunca bir aradan sonra 1922 yılında kurutma çalışmalarına yeniden başlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim söz konusu bataklıklar Belediye'nin büyük gayretleriyle doldurularak ıslah

12 Gürsoy, *a.g.m.*, s. 1721.

13 Mehmet Emin Yolalıcı, "1922-1923 Yıllarında Samsun Belediyesi ve Çalışmaları", *Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan*, Ankara 2004, s. 484.

edilmiş, bazı yerleri tarıma açılmış, istimlâk edilen bazı yerler ise mesire alanı haline getirilerek yollar yapılmış, ağaçlar dikilmiş, gezi için faytonlar tahsis edilmiştir. Ancak bütün bu çabalara rağmen sorunun tam anlamıyla ortadan kaldırılamadığı, kısa bir süre sonra Samsun'da sıtma ve benzeri hastalıkların yeniden ortaya çıkmasından anlaşılmaktadır.¹⁴ Sıtma ve diğer hastalıkların yayılmasına neden olan bu bataklıklar meselesi, cumhuriyetin ilanından sonra da Samsun halkının en fazla şikâyet ettiği hususlardan biridir. Zira Samsun şehrinde incelemelerde bulunan dönemin Cumhuriyet Halk Partisi müfettişlerinin şikâyet konusu olarak dinledikleri hususlardan biri de bu bataklıkların kurutulması meselesi olmuştur.

Samsun'da incelemelerde bulunan CHP müfettişlerinin Ankara'ya, gönderdikleri raporlarda belirttiklerine göre; Kızılırmak ve Yeşilirmak deltaları, Çarşamba, Terme ve Bafra ilçelerinde bir buçuk milyon dönümlük bir yer kaplıyordu. Bu iki deltada bulunan bataklıklar kurutulur ve Terme çeltikleri ıslah edilirse her yıl sıtmadan ölen binlerce yurttaşın kurtulacağı ve son derece verimli olan bu toprakların ileride ülke için çok zengin birer hububat ambarı olacağı ifade ediliyordu. Bu verimli topraklara, mübadele¹⁵ sonucu ülkemize gelen binlerce göçmenin yerleştirilerek¹⁶ onların da bu vesile ile mutlu edilebileceği vurgulanırken bu topraklarda yapılacak etkili tarım faaliyetleri sayesinde tüm Karadeniz'in mısır ihtiyacının karşılanabileceği vurgulanıyordu. Raporlarda, son iki yıl içinde gerek Bayındırlık Bakanlığı'nın, gerekse Sular İdaresi'nin, kurutma işi ile uğraştığı fakat bu meselenin tümüyle halledilebilmesi için hükümetin, bu sorun üzerine ciddi bir şekilde eğilmesi lazım geldiği ifade ediliyordu.

Bölgenin en önemli sorunlarından biri olan bataklıklar meselesi, doğu

14 Yolalıcı, *a.g.m.*, s. 484-485.

15 Türk-Yunan Ahali Mübadelesi, Lozan Konferansının ilk devresinde görüşülüp, kısa zamanda üzerinde anlaşmaya varılan konulardan birisi oldu. Görüşmelere Nüfus Mübadelesi Alt-Komisyon'unda 17 Ocak 1923'te başlanarak, altı gün süren bir çalışma sonunda, 24 Ocak 1923 tarihli oturumda bir sözleşme tasarısı kabul edilmişti. Hazırlanan alt komisyon raporunun kabulünden sonra hazırlanan anlaşma ile sözleşme tasarısı kabul edildi. Böylece, Yunanistan'da bulunan Müslüman-Türk azınlıkları ile Türkiye'de bulunan Rumların mübadelesi konusu, nispeten kolaylıkla halledilmiş ve Norveçli Nansen'in teklif ettiği formül gereğince, Lozan Anlaşmasından önce iki devlet arasında 30 Ocak 1923'te Türk ve Rum nüfus mübadelesine ilişkin Sözleşme ve Protokol imzalanmıştır. Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye ve Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyetinin Katkıları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi: Atatürk Yolu*, Sayı: 2 Ankara 1988. s. 241.

16 Mübadelenin başlangıcı olan Kasım 1923'ten Kasım 1924'e kadar geçen bir yıllık zaman zarfında Samsun ve çevresine 38.076 kişi yerleştirilmiştir. Hikmet Öksüz, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin Bafra'ya İntibakı", *19 Mayıs ve Milli Mücadelede Samsun Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999*, Samsun 2000, s. 317.

gezisine çıkan Başbakan İsmet İnönü'ye de bildirilmiştir. 1935 yılında Samsun'a gelen İnönü de bu sorunun çözülmesi için 350 bin lira tahsisat ayırmış¹⁷ ve başbakanın da bilgisi dâhilinde olan bu sorunun bir an evvel çözülmesi için çalışmalara başlanmıştır.

Bu tarihten sonra kurutma çalışmaları sürdürülen bataklıklara dair çok sayıda çalışma yapılmış, raporlar hazırlanarak ilgili kurumlara iletilmiş; bu durum bölge halkını oldukça memnun etmiştir. Bu memnuniyetin vurgulandığı 1936 tarihli bir raporda, Çarşamba ilçesinde başlayan kurutma işlerinin Bafra halkını da ümitlendirdiği ifade edilmişti. Bayındırlık Bakanlığı'nın, Bafra Deltası için harekete geçeceği yönündeki duyumların ilçe halkını sevindirmesinin yanı sıra kurutma işinin halledilmesiyle birlikte bir buçuk milyon dönümlük bu verimli toprakların da ülke hazinesine büyük katkı yapacağı belirtilmişti. Ayrıca bu süreçte başlayan çalışmalar kapsamında Terme Çayı'nın da doldurulduğu, fakat çayın geçtiği yatağın temizlenmemesi durumunda ilçenin sel tehlikesi ile karşı karşıya kalacağı vurgulanmıştı.¹⁸

Başbakan İsmet İnönü'nün direktifleri ile Çarşamba Deltası'nda, iş makineleri ile altışar kilometrelik iki büyük kanal açılarak binlerce hektar bataklık kurutulmuştur. Bu bataklıkların kurutulması, uzun zamandır salgın hastalıklardan muzdarip olan bölge insanının yaşam güvencesini artırmıştır. Samsun'un ileri gelenlerinin düşüncelerine göre söz konusu bataklıkların kurutulmasıyla birlikte memleketin önemli bir ihtiyacı daha karşılanacağı gibi ülke savunmasına da büyük bir katkı sağlanacaktır. Zira bazı girişimciler tarafından bu deltalarda parmaklıklarla çevrilen küçük ölçekli topraklarda uzun yıllardan beri hayvan, özellikle de at ve kısrak gibi büyükbaş hayvanlar yetiştiriyordu. Şimdi kurutulan bu deltaların müsait ikliminden faydalanarak Türk ordusunun acil ihtiyacı olan her tür topçeker ve top taşır hayvanları, memlekete çok lazım olan çift sürür atları, ağır süvari ve nakliye hayvanları bu bölgede yetiştirilebilecektir. Bu görüşte olan Samsunlular, düşüncelerini hayata geçirmek için Ziraat ve Nafia Vekâleti'nin el ele vererek ortak bir program yapabileceği ve Ziraat Vekâleti'nin şimdiden özel şahıslara ait bataklıkları ve araziye ucuz fiyatlarla istimlak etmesi gerektiği; aksi halde bataklıkların kurutulmasından sonra birçok belirsiz mülkiyet iddiaları ile karşı karşıya kalılabileceği uyarısında bulunmuşlardı. Ayrıca bu deltalarda yapacağı fenni taksimatın yanı sıra Ziraat Vekâleti'nden, hayvanlara zarar veren kurt ve domuz gibi yabanileri temizlemesi gerektiği de

17 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* (Bundan Sonra BCA olarak gösterilecektir), 490.1.0.0/700.381.1.(1933)

18 *BCA*, 490.01./700.383.1(1936-37-38)

belirtildiği.¹⁹

1940 yılında hazırlanan ve genel merkeze gönderilen bir başka raporda, Samsun'un doğu ve batı taraflarında denize dökülen Yeşilirmak ve Kızılırmak'a yakın sahalarda bataklıklar bulunduğuna ve bunların halkın sağlığını olumsuz yönde etkilediğine işaret edilmiş, bu bataklıklardan dolayı Çarşamba, Bafra ve Terme kazalarında sıtma hastalığının bir salgın haline geldiği vurgulanmıştı. Hükümetin bu bölgelerde Sıtma ile Mücadele Teşkilatı tarafından kinin dağıtımı gibi işleri yürüttüğüne dikkat çekilen raporda; bu bataklıkların kurutulmaması durumunda alınan önlemlerin sıtma ile mücadelede yetersiz kalacağı ifade edilmişti. Raporda, söz konusu bataklıkların kurutulma işinin Nafia Vekâleti'ne devredilmesi ve bu vekâletin açacağı kanallar sayesinde bu sorunun 3-4 yıllık bir sürede çözülebileceği vurgulanmıştı. Raporun devamında, Çarşamba bölgesinde bir müteahhit tarafından iki kurutma kanalı açıldığı ve bir hayli bataklığın kurutulduğu fakat kanalların denize kadar uzatılmaması nedeniyle ağzlarında suların biriktiği ve bu nedenle Çarşamba'da bazı bölgelerin sular altında kaldığına yer verilmişti. Söz konusu kanalların 1941 yılı baharına kadar denize kavuşturulması gerektiği de ayrıca ifade edilmişti.²⁰

Samsun havalisinde bulunan bataklıkların kurutulması için yapılan en kapsamlı çalışma, 1943'te başlanan projedir. Samsun'da oldukça ses getiren bu projenin temel atma töreni 13 Haziran 1943 günü yapılmıştır. Samsunlular tarafından büyük bir heyecanla karşılanan bu proje, Ahali adlı yerel gazetede şu şekilde yer bulmuştu.²¹

13 Haziran 1943 Pazar günü saat 6'da Kirazlık mevkiinde Çarşamba bataklıklarının ıslahı ve inşaatı açılma töreni seçkin davetliler huzuru ile yapılmıştır. Bu mevkiin ağaçlarla gölgelenmiş bir yerine konulmuş masa ve sandalyelerde oturan misafirlere evvela ayran, bisküvi verildikten sonra törene başlanmış sayın valimiz Bay Rükneddin'in irticalen verdikleri söylevde, devletin güttüğü su siyasetini izah etmiş, Nafia Vekilinin bu törende bulunamamasından kendilerinin bu vazifeyi deruhte ettiklerini de ayrıca ilave etmişlerdir. Tekrar Nafia Müdürü, Tevfik İleri, mevzuu genişleterek vilayetimizde başarılması gereken bataklık işleri hakkında rakama müstenit izahat verilmiş ve bu meyanda Türkiye Cumhuriyeti'nin su işlerine karşı gösterdiği ilgi ile bu yolda hizmetler gören Türk mühendisliğini övmüşlerdir. Bundan sonra sayın valimiz kurdeleyi keserek müteahhitlerine başarı temennisinde bulunmuşlar,

19 *BCA*, 490.01./700.383.1

20 *BCA*, 490.01./700.384.1(1940)

21 *Ahali Gazetesi*, 18 Haziran 1943

tekrar yerlerine dönen misafirlere dondurma ikram edildi. Aynı günün akşamı bu hayırlı işin şerefine şehir kulübünde bir ziyafet tertip edilmiş ve bu suretle hoşça vakit geçirilmiştir.

Üç aşamadan oluşan bu proje 1943 yılı itibarıyla 1.800.000 lira bedelle ihale edilmiş ve 13 Haziran 1943 tarihinde Kirazlık mevkiinde yapılan temel atma töreniyle kanal hafriyatına başlanmıştı.²²

Görüldüğü gibi Samsun halkının sağlığını tehdit eden bataklıkların Osmanlı döneminde başlanmış ve Cumhuriyetin ilanından sonra yeniden ele alınarak sürdürülmüş olmasına rağmen 1943 yılına gelindiğinde söz konusu sorunun çözümünde büyük bir ilerleme kaydedilememişti.

Doktor, İlaç ve Diğer Sağlık Personeli İle Tedavi Ekipmanlarındaki Yetersizlik

Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık alanında görülen bir diğer problem ise yetişmiş eleman eksikliğiydi. Bu eksiklik elbette Samsun gibi bulaşıcı hastalıkların çokça görüldüğü bir şehirde önemini bir kat daha artırıyordu. Zira şehrin ihtiyaçlarının neler olduğu ile ilgili bilgiler toplayan CHP milletvekillerinin en fazla karşılaştıkları sorunlardan biri, doktor ve diğer sağlık elemanlarının yanı sıra ilaç ve çeşitli tedavi ekipmanlarında görülen eksiklikti.

Samsun halkı, şehirde inceleme yapan CHP müfettişlerine; yeterli miktarda aşı temin edilmesi, sağlık memurlarının düzenli olarak köylere gönderilmesi ve Sıtma ile Mücadele Teşkilatı'nın daha işler hale getirilmesi gibi isteklerde bulunmuşlardı. Ayrıca Terme ilçesindeki dispanserin doktor-suzluk nedeniyle faaliyete geçemeyişi ile Vezirköprü'nün batısında bulunan köylerde görülen bulaşıcı hastalıkların kontrol altına alınabilmesi için burada da bir dispanserin açılmasını istemişlerdi. CHP müfettişlerine iletilen diğer bir husus ise Bafra'daki dispanserde 1700 kadar frengili hastanın tedavi edilmekte olduğu, ancak ilçeye bağlı köylerde henüz tedavi altına alınmayan birçok hastanın daha bulunduğu ve bu sebeple Çarşamba'da olduğu gibi burada da daha donanımlı bir seyyar sağlık teşkilatının kurulması gerektiği idi.²³

Bu tarihte Samsun'un Vezirköprü, Lâdik, Kavak ve Terme gibi kazalarında doktor ve eczane bulunmadığı için yöre halkı büyük sıkıntılar çekiyor ve hastalarını tedavi ettirmek için diğer kazalara gitmek zorunda

22 Çarşamba Bataklıklarının Kurutulması, 19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi, 29 Ekim 1943, Sayı: 64, s. 9.

23 BCA, 490.01./497.2000.1.(1935)

kalıyorlardı. Özellikle Ladik’de görevli doktorun, başka bir görev gereği Ankara’ya dönmesinden dolayı ilçede büyük sıkıntı çekiliyordu.²⁴ Doktor ihtiyacı hat safhada bulunan bu gibi ilçelerin doktor sorununu çözmek üzere Samsun İl Sağlık Müdürü ile görüşen CHP müfettişleri bu yörelere en kısa sürede doktor gönderileceği sözünü almışlardı.²⁵ İlçelerde yaşanan bu sorunların yanı sıra artan talepler karşısında şehir merkezinde bulunan Memleket Hastanesi’nin de yetersiz kaldığı görülmüyordu. Zira yapılan değerlendirmelerde hastanenin yatak kapasitesinin yetersiz olduğu ve buradaki ihtiyacın karşılanabilmesi için en azından yatak kapasitesinin 110’a çıkarılması gerektiği saptanarak acilen Samsun’a bir Numune Hastanesi’nin kurulmasının gerekli olduğu anlaşılmıştı. CHP müfettişlerinin kentte Numune Hastanesi açılması tespiti Sıhhat Vekâleti’ne bildirilmiş ve olumlu cevap alınmıştı. Ayrıca burada yapılacak hastanenin doktor kadrosuna bir göz mütehasıssının eklenmesi talebi de ilgili bakanlıkça uygun görülmüştü.²⁶

Samsun ilindeki ihtiyaçların neler olduğunu tespit etmek üzere şehre gelen CHP Bursa Milletvekili Sadi Konuk, sağlık alanında görülen eksiklikleri bir rapor halinde genel merkeze göndermişti. Söz konusu rapora göre, Samsun’da tifüs hastalığından korunma tedbirlerinin yetersizliği ile vilayet dâhilindeki dispanserlerin düzensizliği üzerinde durulmuş, vilayette tek güvenilir sağlık kurumu olan Samsun Hastanesi’nin (Memleket) ise yatak sayısının ihtiyaca cevap veremeyecek kadar az olduğu vurgulanmıştı.²⁷

Samsun’da sağlık alanında yaşanan sorunları ortaya koyan en ayrıntılı raporlar 1945 yılına aittir. Bu raporlardan birinde, Samsun Memleket Hastanesi’nin bir bölge hastanesi konumunda olduğu ifade edilmişti. Bafra’da bir dispanserin bulunduğu ve binasının tamir ve tadil edilerek temiz hale getirildiği belirtilerek burada görev yapacak doktorun sahasında uzman olması sağlanır ve gerekli alet ve ekipmanla donatılırsa Bafra ve Alaçam ilçelerinin ihtiyacın önemli bir kısmının da karşılanacağı ifade edilmişti. Böylelikle Samsun Memleket Hastanesi’nin de yükünün hafifleyeceği vurgulanan raporda, doktor eksikliği bulunan ilçelere doktoru fazla olan ilçelerden görevlendirme yapılmasının sorunu çözmeye yönelik iyi bir çözüm olacağı vurgulanmıştı.²⁸

24 *BCA*, 490.01/ 272.10.89.2

25 *BCA*, 490.01/700.383.1

26 *BCA*, 490.01/700.384.1

27 *BCA*, 490.01/702.389.1

28 *BCA*, 490.01/702.392.1

Sıtma ve Frengi Gibi Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele Meselesi

Gerek Cumhuriyet öncesinde, gerekse Cumhuriyetin ilanından sonra ülkemizde sağlık alanında görülen en büyük problem, salgın hastalıklar ve bunlarla mücadeledir. Bu hastalıklardan en fazla görüleni ve büyük oranda insan ölümlerine yol açanı ise sıtmadır.²⁹ Tedavi edilmediği durumlarda ölüm oranının %25'lere kadar çıkabildiği bu hastalık, Kurtuluş Savaşı yıllarında da devam ettiğinden, askerler arasındaki sıtmalılı oranı %49'a ulaşmıştı. 1921 yılında Antalya'da yapılan araştırmalarda nüfusu 200 bin olarak tahmin edilen bu şehirdeki sıtmalılı hasta vakalarının 172 bine ulaştığı görülmüştü. Ülkenin içinde bulunduğu bu durum, Genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ekonomik ve beşeri gelişmesini olumsuz etkilemiş; acil, kararlı ve ulusal bir sağlık seferberliği başlatılmasını zorunlu kılmıştı. Sıtma bölgelerinde meydana gelen önemli nüfus eksilmesi 1925 yılına kadar Türkiye'ye gelen muhacirlerle kısmen telafi edilebiliyor idiyse de son mübadeleden sonra bu imkânın da ortadan kalkması, azalmanın tehlikesini daha da artırmıştı. Mübadil olarak gelen çoğu muhacirlerin de sıtmalılı olması Türkiye'nin nüfus yapısıyla ilgili kaygıları daha da derinleştirmişti.³⁰

Cumhuriyetin ilanından sonra hükümetin sıtmaya karşı köklü ve kesin önlemler alınabilmesi için yaptığı ilk önemli çalışma, sıtma mücadelesine ilişkin teşkilat oluşturmak amacıyla 9 Ekim 1924'te Sağlık Bakanı'nın başkanlığında İstanbul'da toplanan komisyona hazırlanmış olduğu 20 layiha ve talimattan oluşan rapordur. Tıp Fakültesi profesörlerinden Neşet Ömer, İsmail Hakkı ve Sahiller Sağlık Müdürü Dr. Rifat beyler başta olmak üzere 11 kişiden oluşan komisyonun 79 saatte ve 15 oturumda hazırladığı söz konusu rapor, sıtma ile savaşın programını oluşturan ve teknik, tıbbi, mali, idari, sosyal, kültürel, örgütsel ve yasal boyutlarını ayrıntılarıyla ortaya koyan, uygulaması kolay, günümüzde halen sıtma ile mücadele eden ülke-

29 Gerçektende sıtma, Anadolu'da kurulan birçok uygarlığın yıkılmasında temel etkenlerden biri olmuştur. Sıtma, Balkan Savaşları yıllarında da Türkiye'deki nüfusun 4/3'nü etkisi altına almıştır. 1917 yılına gelindiğinde 3. Ordu bölgesinde yapılan bazı kan incelemeleri, toplumsal felaketin hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Ordu'da tetkik edilen 5.792 kandan 2.292'sinde, Giresun'da 2.256 kan örneğinin 486'sında, Samsun'da 7.560 kanın 5.326'sında sıtma mikrobuna rastlanınca, sıtmalılıların oranı Samsun'da %70, Ordu'da %50, Giresun'da %19 olduğu anlaşılmıştır. Aynı yıl Çarşamba ve yöresinde yapılan araştırmada sıtma bölgesindeki 23 köyde mevcut 945 hanenin 10 yıla varmadan 4/1 oranında azalarak 709'a indiği, nüfustaki azalmanın ise bundan daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Mehmet Temel, "Atatürk Döneminde Türkiye'de Sıtma Mücadelesi, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:3, Sayı:5, Bahar 2007, Ankara 2007, s. 99.

30 Temel, *a.g.m.*, s. 100.

lere örnek olabilecek özellikte bir belgedir.³¹ Söz konusu belgede, sıtma hastalığının ülkemizin başında büyük bir bela olduğu ve bu hastalığın yok edilmesinin büyük bir zorunluluk olduğu ifade edilmiş, ülkemizde bazı yerlerde sıtmalı hasta oranının %90'ları bulduğu vurgulanarak hastalığın tehlikesinin ulaştığı boyutlar ortaya konulmuştur. Özellikle sahillere ve nehir kenarlarında görülen bu hastalık sebebiyle ülkede doğum oranının düştüğü, insanların çalışma ve üretme kapasitesini azaldığı ve sıtma ile mücadele sırasında kurutulacak bataklıklar sayesinde ülkemizin çok kıymetli ve verimli araziler kazanacağı ifade edilmişti.³²

Görüldüğü gibi Cumhuriyetin ilanından hemen sonra kurulan hükümetler, sıtma ile mücadele programları hazırlamış ve bu programın etkili bir biçimde yürütülmesi için gerekli olan yasal, örgütsel ve mali gerekleri yerine getirmişlerdir. Sıtma kontrol programına öylesine önem ve öncelik verilmiştir ki; zamanın Sağlık Bakanlığı'nın bütçesinin %35'lere varan kısmı bu programa ayrılmıştır.³³ Özetle Cumhuriyetin ilk yıllarında sıtma mücadelesinde büyük bir siyasal ilgi ve kararlılık gösterilmiştir. Konunun böylesine önem ve öncelikle ele alınması hemen semeresini vermiş, bir yandan sıtmadan ölümler, öte yandan da sıtmalı hasta sayısı hızla azalmıştır. Ne var ki İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması (1939–1945), hizmetlerde aksaklıklar yaşanmasına neden olmuş ve bu durum savaşın sonlarına kadar devam etmiştir. Bu dönemde Sağlık Bakanlığı Özel Kalem Müdürü olan Dr. Ata Ünalın 1945 yılında yazmış olduğu *Sıtma* adlı kitapta söz konusu hastalıkla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:³⁴

“Sıtma 1939 İkinci Dünya Savaşı ile tüm dünyada büyük salgınlar yapmıştır. Salgın Türkiye’de de etkisini göstermiş ve bunun üzerine 4707 sayılı kanun çıkarılmış ve Bakanlar Kurulu 53 ili sıtma ile olağanüstü savaş bölgesi olarak ilan etmiştir. Ayrıca olağanüstü savaş kapsamında olmamakla birlikte; Ağrı, Bingöl, Bitlis, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Muş, Tunceli ve Van illeri de kendi mahalli idarelerini olanakları ile sıtma savaşında görevlendirilmiştir”.

Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi o yıllarda 63 ilde, yani tüm yurttan sıtma hastalığı büyük bir tehlike arz ediyordu. Bu bağlamda Cumhuriyetin

31 Mehmet Temel, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, İstanbul 2008, s. 70.

32 Temel, *a.g.e.*, s. 74.

33 Recep Akdur, Sıtma ve Sıtma Salgınları Tarihi, www.recepakdur.com/getfile.asp?File:sıtma_tarihi_makale Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı.

34 Akdur, *a.g.w.*

ilk yıllarında bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilen şehirlerden birisi de Samsun'dur. Şehrin ileri gelenleriyle Samsun halkının Ankara'dan gelen müfettişlere şikâyet ettikleri en büyük sorun, salgın halinde şehrin hemen her bölgesinde insanların ölümüne yol açan sıtma³⁵ ve frengi³⁶ türü hastalıklardı.

Bu dönemde şehirde yaygın bulunan salgın hastalıklardan sıtma ile mücadele için 1926 yılında Samsun ve Kocaeli illerinde Sıtma Teşkilatı'nın kurulmasının ilk adımı olmak üzere birer mücadele heyeti başkanı ile laboratuvar şefi kadrolarının oluşturulmasına karar verilmişti.³⁷ Aslında bu yıllarda Samsun'da sıtma hastalığının çok sık olarak görülmesinde şehre mübadil olarak gelen göçmenlerin de rolü vardı. Zira 1924 yılında yayımlanan bir gazetede verilen habere göre, Samsun'a çıkarılan göçmenler arasında her gün 4 sıtma vakasına rastlanmaktaydı.³⁸

Bu bağlamda mübadillerin sağlık sorunlarını çözmek amacıyla ilk tedbir olarak, Hekim Fikri Bey'in başkanlığında 3 doktor, 1 idare memuru ve eczacı, 4 hasta bakıcıdan müteşekkil 31 kişilik Hilal-i Ahmer Heyeti oluşturularak Mintika Palas Oteli'nde 10 yataklı bir dispanser kurulmuş ve yardım faaliyetine başlanmıştır.³⁹ 1925 yılı yazı sonu itibarıyla, Samsun Hilal-i Ahmer Hastanesi'nin polikliniğinde 10.294 hasta kabul edilmiş, bunlardan 10.035'i sağlığına kavuşurken, 259'u vefat etmişti. 1.369 hasta ise yataklı tedavi görmüş, bunlardan 267'si vefat ederken 1.101'i sağlığına kavuşmuştu.⁴⁰ Öte yandan Sıhhat Vekâleti, şehirde görülen hastalıklara genel bir önlem olarak mahalli yetkililere göndermiş olduğu bir genelge ile 1924 Nisan'ından itibaren mahalli birimlere gelecek olan mübadil ve göçmenlerin aşılmasını, sıtma hastalığı görülenlerin acilen tahliye edilmesini istemişti.⁴¹

Görüldüğü gibi daha Cumhuriyetin ilk yıllarında şehirde sağlık alanında en fazla şikâyet konusu olan meselelerden biri sıtma hastalığıydı. Bu hastalık şehirde o kadar büyük bir tehdit haline gelmiştir ki 18 Eylül

35 Plazmodium cinsine ait tek hücreli asalakların, insanın karaciğer hücrelerine ve alyuvarlarına girerek üremesiyle ortaya çıkan bir hastalıktır. Utku Ünsal-Nevzat Eren-Doğan Benli, *Sıtma Epidemiyolojisi*, Ankara 1982, s.11. Orhan Kılıç, *Genel Hatlarıyla Dünya'da ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Elazığ 2004, s.36.

36 Mikrobik bulaşıcı bir hastalıktır. Frengi, Treponema pallidum adı verilen bir bakterinin (mikrop) neden olduğu cinsel yolla bulaşan bir hastalıktır. Tedavi edilmediği takdirde, bu bakteri zaman içerisinde vücuda yayılarak birçok organda hasara neden olur. <http://hastarehberi.com/frengi.htm>.

37 *BCA*, 30.18.1.1/28.23.8.

38 Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, Ankara 2000, s. 63.

39 İpek, *a.g.e.*, s.64.

40 Çapa, *a.g.m.*, s. 251.

41 İpek, *a.g.e.*, s. 64.

1924 tarihinde yayınlanan bir gazete haberine göre şehirde her gün 100 kadar kişi sıtma dolayısıyla hayatını kaybediyordu.⁴² Bunun en büyük nedenlerinden biri de Samsun şehir suyunun yeterince temiz olmamasıydı. Zira 1926 yılında Samsun havalisinde sıtma mücadelesine memur edilen Profesör Martini, Samsun'a gelmiş ve Karadeniz Otelinde misafir edilmişti. O zaman şehir halkı, Sarnıç Suyu ile Mert Irmağı'ndan gelen akarsuyu kullanıyordu. Profesöre getirilen bir sürahi su üzerinde yapılan tetkiklerde sıtma yapan sivrisinek sürfesine rastlanılmıştı. Yapılan tahkikat ve tetkikatta çatı arasındaki su deposunda daha yüzlerce sürfenin varlığı saptanmıştı. Bu durum, Samsun halkının kullandığı başlıca su kaynaklarında sıtma mikrobu yapan bakterilerin bulunduğunu açık bir şekilde ortaya koyuyordu.⁴³

Samsun'da yürütülen sıtma ile mücadele kapsamında 1934 yılı içerisinde şu faaliyetlerde bulunulmuştu: 138.514 hasta muayene edilmiş ve bunlardan 37.150 kişi tedavi altına alınmıştı. Bunun yanı sıra bir tür korunma önlemi olarak 8839 kişiye kinin dağıtılmıştı. Sıtma mücadelesinin teknik bir şekilde yürütülebilmesi için mıntika laboratuvarlarında 64.864 adet kan muayenesi yapılmış ve mıntikanın sivrisinekleri üzerinde geniş ölçüde incelemelerde bulunulmuştu. Bir yandan hastalıkla mücadele edilirken öte yandan hastalığın kaynağını oluşturan alanlar da ele alınarak 1934 yılı içinde Samsun'da toplam 28 kilometre uzunluğunda yeni kanallar açılmış ve 355 hektar genişliğinde bataklık kurutulmuştu.⁴⁴

Şehirde bir yandan sıtma ile mücadele edilirken bir yandan da halkın bu konuda bilinçli hareket etmesini sağlamak amacıyla dönemin Samsun yerel basını halka sık sık sıtma mikrobundan korunmak için uyarılar yapıyordu. Yapılan uyarılar şu başlıklar altında toplanabilir:⁴⁵

-Sayısı 130'u geçen bostan kuyularını kapatmak, bostanlara şehir memba suyu vermek lazımdır. Mazotaja ve alınan tedbirlere rağmen bu geniş su birikintileri birer sivrisinek üreme yatağıdır. Bunlar kapatılırsa bostan sahipleri memba suyunu israf edemezler ve birikintiye meydan vermezler.

-Dağlardan sızan suları nakleden Bokludere gibi derecikleri birer beton kanal içine almalıdır.

-Bostanlarda su çukurlarını men etmelidir. Tütün sulamak için tarla

42 İpek, *a.g.e.*, s. 63.

43 Mazhar Ülgen "Sıtma ve Samsun" *19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 71, Ağustos 1945, s.19

44 *Samsun Vilayet Gazetesi*, 29 Ekim 1935

45 Ülgen, *a.g.m.*, s.19

sahipleri kapalı birer varil, fiçı, bidon vesaire kullanılmalıdırlar.

-Fener cihetinde deniz seviyesinden aşağı olan yerleri doldurmalı ve Karaburun sırtlarından gelen sızıntıları kanallarla ve mümkün değilse motorlu pompalarla denize dökülmelidir.

-Evlerdeki kuyulara birer tulumba kurmalı ve kuyu ağızları betonla sıvanmalıdır.

-Mert Irmağı etrafında ve tuğla ocakları civarındaki suları birer mazbut kanal içine almalıdır. Mert Irmağının etrafını birikinti ve sızıntı yapmayacak bir hale getirilmelidir.

-Bütün bu işler için özel bütçe veya belediye bütçesinin yetmeyeceği malumdur. Bu işleri başarmak için iki sene (küçük say mükellefiyeti) tatbik etmek gereklidir.

Bu konuda yapılan bir başka uyarıda ise daha kapsamlı şu tedbirlerin alınması gerektiğine işaret ediliyordu:⁴⁶

-Sıtmanın insana geçmesi ancak sivrisinekle olur. Sivrisinek sıtmalı bir insanın kanını emer ve sıtma parazitini diğer sağlam bir insanı sokarak aşılır. İlk iş olarak bilhassa muhitimizde sivrisineğin üreme ve yaşama imkânlarını kaldıralım. Sivrisinek, durgun sulara, lağım çukurlarına, bulaşık suyu akıntılarına, çeşme ayaklarına, fide çukuru sularına, ağzı açık kuyulara yumurtalarını bırakır. Bırakılan yumurtalardan mevsimin sıcaklığına tabii olarak 15 gün zarfında yeniden birçok sivrisinekler husule gelip uçar. Üremelerine mani olmak için evlerin civarındaki ufak birikinti suların bulunmasına meydan vermemeleri, bu suları akıtmalıdır. Bulaşık ve lağım suları da yine birkaç metre aktıktan sonra üzeri kapalı bir çukura akmalı ve toprağın derinliklerine emilip çekilmelidir. Evlerimiz etrafında üreme imkânları böylece ortadan kaldırılmış olur.

-İkinci mühim bir tedbir de sivrisineğe, insan kendini sokturmamağa gayret etmelidir. Sivrisinek, insanı en ziyade gece uykuda sokar. Bunun için de en güzel çare, geceleri cibinlik altında yatmaktır. Cibinliğin etekleri kalın bir bezden olmalı ve kenarları yatağın altına sokulmalıdır. Çünkü sabahları kalktığımız zaman bazı günler cibinlik içinde dahi sivrisinek bulduğumuz olur. Birde cibinlik yatak kenarından daha geniş olmalıdır. Çünkü yazın uykuda iken farkında varılmadan cibinliğe temas eden çıplak kolu dışarıdan sivrisinek sokabilir. Gündüzleri de bilhassa ağaç altında uyumamalıdır. Sineğin, işi ile meşgul olan hareketli bir insanı sokması pek uzak bir ihtimaldir.

46 Samet Arkayın, "Yurdumuzun Önemli Bir Derdi: Sıtma", 19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 71, Haziran-Temmuz-Ağustos 1945. s. 19.

Bu dönem itibarıyla sıtma ile mücadelede en önemli yöntemin, kinin⁴⁷ dağıtımı olduğu görülmektedir. Fakat sadece kinin dağıtım yöntemi ile bu hastalıkla baş etmenin gayet zor olduğu da bilinmektedir.⁴⁸

Sıtma ile mücadelede sadece Sağlık Bakanlığı'na ait kurumlar değil aynı zamanda Samsun ve ilçelerindeki Halkevlerinin de belli bir gayret içinde olduğunu görülmektedir. Söz konusu hastalıkla mücadele için Samsun Halkevi'nin Köycülük Kolu, köylere gidip aşılama çalışması yapıyor, kinin dağıtım işiyle meşgul olmuştu. Nitekim 1942 yılında Çarşamba Halkevi'nin köycülük şubesi 480 nüfuslu 60 haneli Demirciler köyüne gitmişti. Burada köyün içtimai ve sıhhi durumunu tetkik ettikten sonra fakir ve yoksul hastalar için kinin dağıtımını, muayene, sıtma ile mücadele içinde olan hastaların bakımı, bataklıklar ve su kuyuları gibi konularda halka yardımcı olmaya çalışmışlardı.⁴⁹

Şehirde görülen bir diğer bulaşıcı hastalık ise Frengi idi. Dönemin belgelerinden vilayetin hemen her ilçesinde frengi hastalığının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar resmi makamlarca şehirdeki frengili hasta sayısının şehrin toplam nüfusunun küçük bir bölümünü oluşturduğu iddia edilse de bu iddia tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Zira frengili hasta taraması yapılırken şehrin uzak köylerindeki hastalara ulaşılamaması ve bunların kayıt altına alınamaması bu tespiti açıklamaktadır. Kaldı ki frengi hastası köylüler gerek mesafe uzaklığı, gerekse mevsime göre köydeki işlerinin çokluğu dolayısıyla, doktor olan merkezlere düzenli bir şekilde gelip muayenelerini olamadıkları da dönemin belgelerine yansımıştır.⁵⁰

1937 yılı itibarıyla Samsun'un bütün ilçelerinde frengili hastaların bulunduğu görülmektedir. Ortada böylesine tehlikeli bir durum olmasına rağmen bu hastalıkla mücadelede gerekli idari yapılanmanın tam olarak sağlandığını söylemek oldukça güçtür. Zira bu dönemde oluşturulan Frengi İle Mücadele Teşkilatı'nın kaldırılması nedeniyle frengili hastaların adeta kaderlerine terk edilmiş bir şekilde hükümetten doktor ve ilaç yardımı beklemesi, yukarıdaki görüşümüzü destekler nitelikte bir gelişmedir. Nitekim bu

47 Avrupa'da XVII. Yüzyılın sonlarında sıtmaya karşı kullanılmaya başlanan kinin, Osmanlı Devleti'nde Bursalı Ali Münşi'nin 1732 yılında kaleme aldığı Risale-i Hasiyet-i Kınakına adlı eseriyle tanınmış, 1857 yılından itibaren sıtma ile ilgili sorunlar, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane ve Tıbbiye'de incelenmeye başlanmıştır. Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İstanbul 1983, s. 1330.

48 *BCA*, 490.01/700.383.1

49 *BCA*, 490.01/701.386.1.

50 *BCA*, 490.01/700.384.1.

dönemde Çarşamba ve Terme'de 600, Vezirköprü'de 1500, Lâdik'te 200, Havza'da 300, Bafra'da da 1500 ila 2000 dolayında frengili hastanın olduğunu kayıt altına alınması⁵¹ da söz konusu hastalıkla mücadelede yeterli başarı sağlanamadığını göstermektedir.

Samsun'da sıtma ve frengi gibi bulaşıcı hastalıklardan başka, ayrıca tifüs ve nekator⁵² adı verilen hastalıklar da mevcuttu. Ayrıca bu dönemde vilayetin hemen her köyünde bit salgını da önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bit salgınlarından halkı korumak amacıyla vekâlet tarafından broşürler, afişler ve diğer bilgilendirici yayınlar dağıtılmış ise de büyük bir gelişme sağlanamamıştı. Bu dönemde bit ve tifüsle mücadelede en etkin yöntem olarak herkesin kolayca yıkanıp temizlenebileceği mekânların inşası ve bit salgını ve tifüs gibi bulaşıcı hastalıklara yakalananların tedavisinde kullanılmak üzere buğu bidonlarının yapılması gibi önlemler alınmış, fakat maddi yetersizliklerden dolayı yeterli seviyede ilerleme kaydedilememiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra Samsun vilayetinde sağlık alanında bu gibi temel sorunların var olduğu görülmektedir. Bu sorunlardan başka Samsun ve dolaylarında görülen doğal afetler ve bunlarla mücadele meselesi de birer sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira döneme ait belgelerden anlaşılacağı üzere Çarşamba ve Terme dolaylarında sık sık meydana gelen sel felaketleriyle, bataklıkların kurutulması için açılan kanalların ağızlarının denize kadar uzatılmamasından dolayı ortaya çıkan su taşkınları bu dönemin önemli birer problemidir. Sel ve su taşkınlarının dışında 1943 yılında Tosya dolaylarında meydana gelen depremin de şehirde büyük bir yıkıma yol açtığı anlaşılmaktadır. 27 Kasım 1943 gecesi meydana gelen deprem sonucunda Samsun merkez ve köylerinde 8 ölü, 40 yaralı, Vezirköprü merkez ve köylerinde 535 ölü, 210 yaralı, Havza merkez ve köylerinde 396 ölü 615 yaralı, Lâdik merkez ve köylerinde 400 ölü 200 yaralı, Çarşamba merkez ve köylerinde 3 ölü 21 yaralı, Kavak merkez ve köylerinde 16 ölü 40 yaralı olmak üzere toplam 1371 kişi ölmüş, 1158 kişi yaralanmış, 80 bin ev yıkılmış ve birçok hayvan telef olmuştur.⁵³ Tüm bu yıkım ve felaketler, şehirde öteden beri var olan bulaşıcı hastalıkların yayılmasını kolaylaştırıyor ve zaten düşük seviyede yürütülen sağlık hizmetlerinin verilmesini de güçleştiriyordu.

51 *BCA*, 490.01/700.383.1.

52 Kancalı Kurtlar insan vücuduna girip hastalık yapan parazitlerden. Erginleri, insan ve maymunların ince bağırsaklarında asalak olarak yaşar. Larvaların ara konağı yoktur. İki tipi vardır: *Ancylostoma duodenale* ve *Necator Americanus*. *Ancylostoma duodenale*; Hatay, Adana, Mersin bölgesinde yaşayanlarda % 10 oranında, *Necator Americanus* ise Rize, Samsun bölgesinde % 80 oranında görülür. Taşıyıcı insanların dışkılarıyla toprağa karışan yumurtalar uygun şartlarda toprakta 18 ay canlı kalabilirler. http://ansiklopedi.turkebilgi.com/Kancali_Kurtlar

53 *BCA*, 490.01/ 702.389.1.

Sonuç

Özetle söylemek gerekirse, Cumhuriyetin ilanında sonra Samsun vilayetinde sağlık alanında 3 temel problemin var olduğunu görülmektedir. Bunlardan ilki şehir halkının sağlığını tehdit eden bataklıkların kurutulma meselesidir. Samsun halkı, yaşamlarını tehlikeye sokan bu bataklıkların kurutulması için birçok kez istek ve şikâyetlerde bulunmuş, hükümet ise bu istek ve şikâyetler karşısında bazı bölgelerde bu işe başlangıç teşkil edecek adımlar atmıştır. Bu bataklıkların tam olarak kurutulması durumunda hem halkın sağlığını tehdit eden ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasına yol açan bu yerler ortadan kaldırılacak, hem şehir ekonomisini canlandırması bakımından, bölgeye mübadele sonucu gelen göçmenlerin yaşamlarını daha iyi şartlarda sürdürmeleri sağlanacak, hem de onların ekonomik olarak gelir elde edebilecekleri zengin ve verimli topraklara işlerlik kazandırılacaktır. Şehirde ikinci olarak en fazla şikâyet konusu olan mevzu; doktor ve diğer sağlık personeli eksikliği ve ilaç yetersizliğidir. Şehir halkı bu dönemde güvenilir bir sağlık kurumu olarak yalnızca merkezde hizmet veren Memleket Hastanesi'ni görüyordu. Fakat bu hastanenin de tam olarak hizmet verebilmesi için doktor ve yatak sayısının artırılıp, uzak yerlerden gelenler için pansiyon yapılması gerekiyordu. Bu yıllarda Samsun'un kazalarının birçoğunda hastane olmayışı, mevcut hastanelerde ise yeterli sayıda doktor ve ekipman bulunmayışı, şehirde salgın hastalıkların çokça bulunduğu zamanlarda dahi yeterli seviyede teşkilatlanılmayışından dolayı özellikle uzak köylerde bulunan hastalara gerekli sağlık hizmeti götürülememesine neden olmuştur.

Bu dönemde en fazla şikâyet konusu olan mevzulardan biri de salgın hastalıklarla mücadeledir. Samsun'un bir liman şehri olması ve bu nedenle dışarıyla temasa açık bulunması, şehir dâhilindeki bataklıklar, uzak köylere yeterli derecede sağlık hizmetlerinin götürülememesi, önceki yıllarda söz konusu hastalıklarla mücadele için kurulan kurumların maddi yetersizliklerden dolayı yeterince örgütlenememesi gibi nedenlerden dolayı şehirde sıtma, tifüs, frengi, nekator gibi hastalıklar yayılıyor ve halkın sağlığını tehdit ediyordu. Bu hastalıklarla mücadele için şehirde sağlık hizmeti veren hastanelerin yanı sıra Halkevi ve Belediyenin de bu mücadeleye destek verdiklerini görüyoruz. Özellikle Samsun'un ilçelerinde bulunan Halkevleri köycülük şubeleri vasıtasıyla uzak köylere ulaşmaya çalışıp köy halkına kinin dağıtımını yapılması, ilaç ve diğer malzemelerin temininin yanı sıra halkı bilinçlendirmek amacıyla çeşitli konferanslar verilip, el ilanları ve diğer neşriyatlar dağıtımını yapılıyordu. Şehirde salgın hastalıkların yanı sıra mey-

dana gelen doğal afetler de bu dönemde sağlık hizmetlerini aksatan bir diğer unsurdur. Sık sık meydana gelen seller, bataklıkların kurutulması amacıyla başlanan fakat maddi imkânsızlıklar sebebiyle bitirilemeyen kanallardan kaynaklanan taşkınlar ve elbette ki depremler sonucunda zaten kötü durumda olan sağlık hizmetleri iyice problemlili bir hale gelmiştir. Özellikle 1943 yılında meydana gelen deprem sonucunda şehirde birçok kişi hayatını kaybetmiş ve yaralanmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temellerinin atıldığı Samsun vilayetinde sağlık hizmetlerinin, cumhuriyet sonrasında tam manasıyla sağlanamadığı görülmektedir. Bunun sebebi ise; Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı gibi ağır mücadelelerin ardından Kurtuluş Savaşı'nın verilmesiyle kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde hemen her uzvuyla yeni bir devlet oluşturma süreci içerisinde ortaya çıkan ekonomik yetersizliklerdir